

COMPARTIMENTUL

TRADUCERI DIN LUCRĂRI CELEBRE

Domenico FISICHELLA

ALLE ORIGINI DELLA SCIENZA POLITICA ITALIANA: GAETANO MOSCA – EPISTEMOLOGO ¹

GAETANO MOSCA - EPISTEMOLOG ²

Repere pentru studiul științific al politicii

Reflecția epistemologică a italianului Gaetano Mosca (1858-1941) pornește de la observația că știința politică, asumându-și abordarea fenomenelor politice prin intermediul metodei științifice, se afla, în acel timp, încă în faza de o semnificativă întârziere, pentru a nu spune că era în perioada copilăriei. Ar fi suficient să surprindem dezvoltarea științelor naturii pentru a ne da seama de acest lucru. Observația explicită și recurentă a acestui fapt se găsește în chiar primele pagini ale volumului „Teoria dei governi e governo parlamentare”, publicat în prima ediție în 1884: „rezultatele obținute atestă că, până în prezent, metoda experimentală s-a dovedit a fi mult mai bună în științele naturii decât în cele sociale” [1, p. 197]. Pe de altă parte, supoziția că „o știință socială încă nu s-ar fi născut” derivată tocmai din „insuficiența dezvoltării științifice pe care o denotă științele sociale în raport cu cele fizice”, revine și în „Elementi di scienza politica”, apărută în prima ediție în 1896. „Știința politică”, nota, de

fapt, autorul nostru, „nu credem că nici acum a intrat pe deplin în adevărata eflorescență științifică” [1, pp. 202, 199, 555].

Se poate observa pentru moment, în așteptarea unei serii de precizări, intercalate și articulate în următoarele pagini, că această constatare asupra statutului nedefinitivat al științei politice străbate întreaga istorie de devenire a unui atât de vast câmp disciplinar, de la originile sale până în zilele noastre. Deja francezul Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825), autor, de altfel, foarte apreciat de Mosca, remarcă, acum două secole, în „Mémoire sur la science de l’homme” (1813), că știința politică „este încă la început” [2, p. 21], iar francezul Maurice Duverger (1917-2014), în scrierile sale de aproape un secol și jumătate mai târziu, a spus exact același lucru cu aceleași cuvinte („ultima manifestare a disciplinelor sociale, știința politică este încă la începuturi” [3, p. VI]), și din nou, în urmă cu peste cincizeci de ani, în 1968, un cercetător al culturii americane, Oran R. Young (1941), ajungea

¹ Publicat în: *Italian Political Science Review / Rivista Italiana di Scienza Politica*, 1991, Vol. 21, Issue 3, pp. 447-470.

² Traducere din limba italiană de către Victor MORARU, doctor habilitat în științe politice, profesor universitar, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei.

în mod substanțial la aceeași concluzie: „analiza sistematică a majorității fenomenelor politice se află în prezent într-un stadiu primar” [4, p. 138].

Se știe, mereu există insatisfacții în legătură cu starea lucrurilor din casa ta. La urma urmei, o astfel de resemnare, capabilă să alimenteze cercetarea, este mai bună decât orgoliul satisfăcut al unor povestitori de anecdote și colecționari de fapte ne semnificative și fotoreproducători ai gândurilor altora care, de la sfera istoriei la sfera filosofiei, se cred mari cărturari. Dar, pentru a reveni la Gaetano Mosca și pentru a-i contura mai bine discursul epistemologic, adică reflectia asupra cunoașterii științifice, merită să ne întrebăm în primul rând, care-i înțelegerea lui asupra științei politice, apoi cum deosebește acest sector al cunoașterii de alte direcții care configurează arhipelagul științelor sociale, și, în sfârșit, care sunt caracteristicile metodei științifice pe care a adoptat-o, în comparație cu alte strategii și proceduri cognitive.

Din punct de vedere terminologic și vizând cel puțin unele aspecte de ordin substanțial, există o oscilație într-o primă fază de devenire a gândirii lui Mosca, în sensul că expresiile știința socială, sociologia și știința politică sunt utilizate ca sinonime. Aici influența francezului Auguste Comte (1798-1857) este pe deplin evidentă. În special, în „Cours de philosophie positive” (1830-1842), o lucrare în care se punctează pe argumentare metodologică, acest cugător folosește adesea termenii de știința politică și sociologie ca fiind în mod categoric fungibili. Totuși, în „Elemente...” este clară opțiunea în favoarea recurgerii la expresia „științe politice”, cu următoarea motivare: „am ales această denumire pentru că a fost prima folosită în istoria cunoașterii umane, pentru că nu a căzut încă în desuetudine și, de asemenea, pentru că este denumirea unei noi forme de sociologie care, după Auguste Comte, a fost adoptată de mulți autori, dar nu are încă o semnificație bine determinată și precisă și, în uzul comun, include toate științele sociale, inclusiv științele economice și cele care au

ca obiectiv mai degrabă studiul legilor care vizează delincvența, decât doar aceea, care are ca scop principal examinarea fenomenelor care în mod nemijlocit și în special sunt numite politice” [1, p. 552].

Știința politică este, așadar, una dintre științele sociale. Dacă sociologia și-a propus să se prezinte ca un mare efort de sinteză și coordonare a rezultatelor tuturor studiilor politice și sociale, care au devenit din ce în ce mai specializate și mai distincte pe măsură ce modernitatea a avansat, și dacă nu există nicio îndoială că „filosofii, teologii, juriștii, cei care au avut ca scop direct sau indirect al muncii lor perfecționarea societății umane și, prin urmare, au examinat legile care reglementează organizarea acesteia, pot fi considerați, cel puțin pe de o parte, ca oameni de știință politică”, astfel, „poate o jumătate bună a cunoașterii umane, o imensă sumă de eforturi intelectuale, pe care omul le-a angajat în cercetarea trecutului său, în cercetarea viitorului, în studierea propriei sale naturi morale și sociale poate fi considerată ca dedicată acestora”, rămâne însă faptul că tocmai dinamica și vastitatea experienței colective în timpurile moderne presupun articularea cunoștințelor și specificul contribuțiilor disciplinare. Ei bine, în domeniul larg pe care îl numim științe sociale, nivelul de evoluție al științei politice este mai scăzut decât în alte sectoare. Acest lucru este valabil mai ales în ceea ce privește economia politică. „Dintre științele politice sau sociale, o ramură a atins până acum o asemenea maturitate științifică încât, datorită certitudinii și abundenței rezultatelor dobândite, le lasă pe toate celelalte semnificativ în urmă. Ne propunem să facem aluzie la economia politică” [1, p. 551].

După cum explică autorul nostru, de fapt, „spre sfârșitul secolului al XVIII-lea unele minți puternice au izolat fenomenele referitoare la producerea și distribuția bogăției de alte fenomene sociale și, privindu-le izolat, au reușit să determine multe dintre legile psihologice constante sau tendințele cărora se supun”.

Să fim clari. „Izolarea fenomenelor economice de alte ramuri ale științelor sociale, și mai ales practica larg răspândită de a le considera independente de alte fenomene, care vizează organizarea puterilor politice, dacă pe de o parte explică progresul rapid al economiei politice, pe de altă parte, este poate principalul motiv pentru care unele postulate ale acestei științe sunt încă subiect de discuție. Deci, poate, prin coordonarea observațiilor sale cu altele care privesc alte aspecte ale psihologiei umane, economia politică va putea face pași noi și decisivi înainte”. Oricum, rezultatele pe care „economia politică, această știință soră, care a ajuns la maturitate mai devreme, și le-a obținut deja” [1, p. 552], sunt incontestabile.

Să fim atenți. Pentru C. Saint-Simon, după cum nota în „L’industrie” (1816-1818), politica nu este altceva decât „știința producției, adică știința care are drept obiect ordinea lucrurilor cea mai favorabilă tuturor genurilor de producție” [5, p. 188]. În această ordine de idei, dacă înainte de Adam Smith „economia politică, încă în fază incipientă, se prezenta subtil ca fiind auxiliară guvernării și confundată cu politica”, obținând profit doar datorită acestei confuzii și în limitele acesteia, și devenind, succesiv, „mai ponderabilă grație puterii adevărului și datorită autorității bunului simț, ea a adoptat, în definitiv, un caracter mai franc și mai ferm, declarându-se independentă de politică” [5, p. 185].

Renunțând pentru moment la elucidarea problemei relațiilor dintre politică, economie și etică în optica saint-simoniană, cu implicațiile derivate și pentru o delimitare completă a obiectelor de studiu ale științei politice, și fără a ignora disonanțele - în ciuda apariției unor convergențe - între pozițiile saint-simoniane și cele ale școlii economice clasice, este o realitate că pentru Saint-Simon economia politică și-a atins deja autonomia disciplinară și „pozitivitatea” științifică, fără a prejudicia însă faptul că însuși Saint-Simon Simon - susținând că știința politică are ca obiect simultan atât economia (dimensiunea

temporală a existenței), cât și etica (dimensiunea spirituală) și interacțiunile acestora - anticipează implicit observația lui Mosca că excesul de izolare/independență a fenomenelor economice în raport cu „celelalte aspecte ale psihologiei umane” comportă daune cauzei cunoașterii autentice.

Mult mai axate pe probleme, în schimb, sunt reflecțiile lui Comte și, prin urmare, evaluarea lui a economiei politice clasice este clară. De fapt, dacă pe de o parte acest filon a îndeplinit două funcții fundamentale în procesul de dezvoltare culturală a lumii moderne (atragând atenția teoretică asupra industriei și participând la „imensa luptă intelectuală”, care vizează delegitimarea întregii politici economice din *ancien régime*, din ce în ce mai incompatibilă cu dinamica timpurilor moderne), pe de altă parte, însă, economia politică clasică, cu singura excepție a „ilustrului și judiciosului filosof Adam Smith”, este dedicată spiritului „metafizic” care caracterizează fiecare fază critică importantă, fiecare perioadă epocală de tranziție, și care în economia politică se exprimă prin „aforismul steril al libertății industriale absolute”, prin logica spontaneismului dezordonat și anarhic. Pentru fondatorul sociologiei, așadar, economia politică nu a devenit încă, la fel ca și întreg domeniul disciplinar, o știință pozitivă [6, pp. 133-139].

Tot în virtutea timpului care a trecut de la epocile saint-simoniană și comtiană, pentru Mosca, totuși, economia politică este deja o știință matură, iar statistica, la fel cum, în anumite privințe, conform celor arătate în *Teorică*, este și ea una matură, și, după cum se menționează în prima ediție a *Elementelor*, „nu este, însă, atât o știință în sine, ci mai degrabă metoda de calcul numeric, aplicată tuturor științelor politice”. Cazul științei politice este însă diferit. Dar ce este știința? Și ce este politica? Relativ la cea de-a doua întrebare, referitoare la obiectul de studiu al științei politice, autorul italian remarcă, în primele rânduri ale *Elementelor*: „cu multe secole în urmă, în mintea gânditorilor a apărut ipoteza că fenome-

nele sociale, care au avut loc înaintea lor, au fost nu simple accidente, nici manifestarea unei voințe supranaturale și atotputernice, ci mai degrabă efectul unor tendințe psihologice constante, care determină acțiunea maselor umane. Din timpurile lui Aristotel s-a încercat descoperirea legilor și modalităților care reglementează desfășurarea acestor tendințe, iar studiul acestora s-a numit politică”. Asupra conceptului se revine în mai multe pagini. Astfel „prin știința politică se înțelege” studiul „tendințelor care reglementează ordonarea puterilor politice”, studiul faptelor din care „poate fi derivată noțiunea acelor legi sau tendințe constante care reglementează ordinea politică a societăților umane” [1, pp. 549-555].

Nu este necesar să insistăm asupra opiniei lui Mosca cu privire la clasificarea tradițională a formelor de guvernare (monarhie, aristocrație, democrație), „regăsită la Aristotel și pe care o vedem universal acceptată până în zilele noastre”. Bazată pe „criterii superficiale”, ea este dovada „stadiului primitiv în care se află încă știința politică”. Și nu este necesar să insistăm asupra orgoliului explicabil al savantului care crede că a identificat și articulat, prin teoria clasei politice, o paradigmă universală, „foarte constantă și generală”, înzestrată cu o putere explicativă și predictivă, capabilă să plaseze știința politică în scenă adultă: „Printre tendințele și elementele constante, inerente pentru orice organism politic, există unul a cărui prezență poate fi cu ușurință dovedită oricui: în toate societățile, pornind de la cele mai slab dezvoltate, abia ajunse la începuturile civilizației, și până la cele mai culte și avansate, exista două clase de persoane: cea de guvernanți și cea de guvernați. Prima, care întotdeauna e mai puțin numeroasă, execută toate funcțiile politice, monopolizează puterea și se bucură de avantajele ce derivă de aici, în timp ce cea de-a doua categorie, mai numeroasă, este dirijată și reglementată de prima” [1, pp. 202-203, 608].

Ne axăm aici pe epistemologie, nu pe teoria substanțială a politicii, prin urmare, considerentele

teoriei substanțiale ne interesează doar în măsura necesară și suficientă pentru a reconstrui și evidenția bazele epistemologice și metodologice ale discursului lui Mosca. Și astfel, după ce am remarcat că ideea comparației dintre știința politică și economia politică are o tradiție îndelungată, trecând prin Saint-Simon și Comte la Mosca (și nu numai), primul lucru care merită să fie evidențiat este că - în circumstanțele polarizării cunoașterii nomotetice, cu tendința de enunțare a legilor „generale”, și celor ale cunoașterii idiografice, cu tendința de a se epuiza în analiza „particularului” – maestrul italian se plasează pe latura nomotetică. Știința politică delimitează „marile legi psihologice care se manifestă în viața națiunilor”. De aceea, dacă economia politică studiază legile sau tendințele constante, care reglementează producția și distribuția bogăției în societățile umane [1, pp. 603, 550], știința politică și ea exprimă regularități, legi sau tendințe constante și universale (existența clasei politice, reiterăm între paranteze, este o lege universală, datorată contribuției lui Mosca). Cu alte cuvinte, în ciuda înțelegerii tuturor dificultăților ale celor întreprinse și conștientizării faptului că scopurile sunt atinse cu o frecvență limitată, Mosca nu se numără printre cei care neagă științelor sociale posibilitatea de a enunța propoziții teoretice cu valabilitate universală, nu se numără printre cei care epuizează cunoașterea istorico-socială în dimensiunea ei individualizantă, înțeleasă ca dimensiunea sa euristică unică, plasându-le astfel într-o perspectivă de „irepetabilitate” radicală.

Dar, acestea fiind spuse, sunt necesare mai multe clarificări. Pentru început, de ce autorul nostru vorbește mereu despre tendințe „psihologice”? Este aceasta o modalitate de a dizolva politica în psihologie, individuală și colectivă? Este o modalitate de a privilegia rolul momentului „cultural” (afectiv, cognitiv, evaluativ) în raport cu momentul „structural” (organizațional, instituțional)? Există, în mod firesc, în acest recurs la substraturile psihologice, influența

dezbaterii intelectuale dense a epocii în care a gândit și a scris Mosca, unde psihologia individului, a maseilor, a mulțimilor, a elementului sălbatic mai mult sau mai puțin bun, și elementului civilizat mai mult sau mai puțin fericit, al celor sănătoși și al celor bolnavi, al geniului și al criminalului, a izbucnit cu putere. Și apoi există un motiv mai profund, o viziune generală asupra naturii umane, la care vom reveni. Cu toate acestea, cercetarea pe care se axează știința politică nu este cu adevărat o analiză exclusiv sau în principal psihologică. Dacă ar fi așa, narațiunea anecdotică sau detaliul biografic ar fi, de fapt, suficiente (sau cel puțin foarte utile) pentru a dezvălui direcția manifestărilor politice, pentru a oferi sugestii la explicarea realității. Dimpotrivă, Mosca are grijă să avertizeze, că-i pare de netăgăduit faptul că, „chiar admitând că anecdota și detaliul biografic ar fi putut influența istoria națiunilor, aceasta ajută foarte puțin la descoperirea marilor legi psihologice care se manifestă în viața aceluiași națiunii. Mai degrabă, aceste legi dezvăluie acțiunea lor în instituțiile administrative și juridice, în religii, în toate obiceiurile morale și politice ale diferitelor popoare și, prin urmare, asupra acestor ultime ordonări ale faptelor trebuie să ne concentrăm atenția” [1, pp. 602-603].

Referirea la instituțiile politice și religioase pare să fie într-o oarecare măsură un ecou al observației francezului Louis de Bonald (1754-1840), potrivit căreia „caracterul unui popor, virtuțile și viciile, calitățile bune și defectele, sunt produsul instituțiilor sale politice și religioase” [7, p. 57]. În fiecare societate umană care a atins un anumit nivel de cultură, explică Mosca, se pot distinge două ordini de forțe care îi asigură coeziunea: una de natură intelectuală și morală, cealaltă materială (una culturală și una structurală, am spune în limbajul de astăzi). Cele de ordinul întâi constau într-o identitate sau asemănare a unor idei fundamentale și a unor sentimente între indivizi care fac parte din același consorțiu politic, cum ar fi, de exemplu, comunitatea religiei,

conștientizarea apartenenței la un popor distinct față de toate celelalte, loialitatea tradițională față de o dinastie; în timp ce forțele materiale acționează prin acele ierarhii de funcționari care, având la dispoziție mijloacele de constrângere necesare, cunosc și pot ghida acțiunea maselor spre scopurile dorite uneori de masele înseși, dar în orice caz în conformitate cu viziunile claselor conducătoare.

Interacțiunea acestor două ordini de forțe, adică relația și conexiunile dintre gândire ca „fapt” și instituție ca „fapt”, explică de ce este „imposibil a studia istoria doctrinelor politice fără un studiu simultan al instituțiilor politice, întrucât nu putem cunoaște bine o anumită doctrină fără a ține cont de tipul de organizare politică la care se referă, atât pentru a o apăra, cât și pentru a o combate” [8, p. 12]. Este încă destul de obișnuit, continuă Mosca în primele pagini ale lucrării sale „Lezioni di storia delle istituzioni e delle dottrine politiche”, publicate inițial în 1933, să credem că istoria ne poate oferi doar date incerte și lecții ineficiente. Acest lucru este destul de plauzibil, atâta timp cât istoria se limitează la relatarea faptelor săvârșite de personalitățile care au întruchipat direcția politică și militară a popoarelor, întrucât „este foarte greu, chiar și în rândul contemporanilor, a evalua cu precizie amploarea acțiunilor oamenilor reprezentativi ai unei epoci, motivele care i-au mișcat și proporțiile obstacolelor pe care le-au depășit”. Acestea fiind spuse, însă, „există o întregă parte a istoriei care oferă date aproape complet certe, și tocmai aceasta este cea mai interesantă pentru studiile de știință politică” [8, p. 13].

Să încercăm să rezumăm. Știința este teoria, comparată cu faptele (derivând de aici coroborarea sau infirmarea). Faptele la care se referă în primul rând știința politică sunt cele care pot fi extrase din istorie, înfățișate (înțelese pe scară largă) de instituții și idei, structuri și culturi. Este de la sine înțeles că există istorie și istorie. Interpretarea distincției de către Saint-Simon era marcată de o sinceritate brutală:

„istoria, se argumentează, este breviarul regilor. Din felul în care guvernează regii, este clar că breviarul lor nu valorează nimic”. În acest sens, adaugă scriitorul francez, istoria drept cunoaștere științifică nu a abandonat încă scutecele copilăriei. De ce? Răspunsul este simplu: „această ramură importantă a cunoștințelor noastre nu este alcătuită deocamdată decât dintr-o colecție de fapte mai mult sau mai puțin bine stabilite” și mai mult sau mai puțin bine articulate după epocă și secvențe [2, p. 195-196]. Dar cunoaștem, astăzi chiar mai bine decât ieri, că faptele fără cadrul teoretic nu constituie știință. Revenind la afirmația lui Comte (și fără a ne referi la ceea ce vom specifica mai târziu în această privință), adevărata știință, în virtutea superiorității ei față de pura erudiție, „este compusă în esență din legi, și nu din fapte, deși acestea sunt indispensabile pentru stabilirea și sancționarea acestora” [9, p. 447], unde „stabilirea” indică capacitatea faptelor de a promova generarea de ipoteze teoretice, iar „sancțiunea” înseamnă coroborare sau infirmare. Transpunând discuția în limbajul și interpretările contemporane de ordin epistemologic, este legitim de a vorbi despre știință ca despre un ansamblu de sisteme teoretice care selectează faptele (abandonând nenumăratele fapte irelevante, atât de dragi celor docti), și care includ regularități constante și/sau probabile, adică „legile” la care se referă Saint-Simon, Comte și Mosca. Și, oricum, rolul istoriei rămâne central: „oricare ar fi eficiența practică a științei politice în viitor, este incontestabil că progresul acestei discipline se bazează în totalitate pe studiul faptelor sociale și că aceste fapte nu pot fi extrase decât din istoria diferitelor națiuni” [1, p. 597]. Istoria, așadar, ca „politică experimentală”, pentru a folosi expresia savoiardului Joseph de Maistre (1753-1821) [10, p. 23], care în măsura în care este istorie ieșită din prima epocă, admite ca studiul ei să fie în măsură să dezvăluie regularitățile subiacente din cadrul proceselor sociale și politice, cu mult dincolo de eve-

nimentele și intențiile biografice ale conducătorilor militari și liderilor civili.

Rolul naturii umane

Istoria este terenul de germinare a științei politice. Dar ce așteaptă știința, ca tip specific de cunoaștere? Iată răspunsul lui Mosca: „O știință rezultă întotdeauna dintr-un sistem de observații făcute pe o anumită ordine de fenomene cu o grijă deosebită, cu metode și coordonate adecvate, astfel încât să se ajungă la descoperirea unor adevăruri incontestabile care, în cazul unei observații vulgare și comune, ar rămâne necunoscute” [1, p. 553]. Succesiv, reluăm ideea „adevărurilor incontestabile”, recunoscute de toți cei implicați în aceeași arie disciplinară [1, p. 555]. Această abordare este de fapt destul de perimată și în prezent depășită. Ideea că cercetarea științifică conduce la adevăruri incontestabile, interpretate ca definitive, evidențiază o apartenență pozitivistă specifică, în consens cu care suntem astăzi conștienți că viziunile teoretice, chiar și atunci când includ formulări universale (sau tocmai pentru că sunt astfel structurate) rămân susceptibile de falsificare și deci de depășire, fie într-o logică a revoluției științifice recurente (perspectivă favorizată de austro-englezul Karl R. Popper (1902-1994), fie în contextul unei creșteri cumulative a cunoștințelor și al dominației îndelungate a unei „paradigme” (o perspectiva privilegiată de americanul Thomas S. Kuhn (1922-1996). Pe de altă parte, exemplele pe care le oferă Mosca pentru a ilustra modul în care știința ajunge la „adevăruri incontestabile”, evidențiază o anumită confuzie conceptuală. Mai întâi, de fapt, este vorba de științele matematice, care „oferă cel mai simplu și mai lesne exemplu pentru a pune în lumină modul în care se desfășoară procesul științific”. Aici axioma este rodul unei observații accesibile tuturor; prin evocarea și coordonarea diferitelor axiome se ajunge la demonstrarea celor mai ușoare teoreme și apoi, coroborând din nou adevărurile obținute din aceste

teoreme cu cele ale axiomelor, ajungem la demonstrarea unor noi teoreme care sunt și mai dificile, și al căror adevăr nu poate fi intuit sau dovedit de cei ce nu sunt inițiați în acele științe. Mosca face apel și la fizică și la celelalte științe ale naturii, susținând că în ele se procedează ca și în cazul matematicii, cu excepția faptului că metoda începe să se complice, implicând elemente noi. Astfel, „de multe ori nu este suficientă coordonarea mai multor observații simple pentru a obține demonstrarea unui adevăr (pe care îl vom numi complex, adică imperceptibil la prima vedere), dar, în majoritatea cazurilor, ceea ce este axiomă în matematică se realizează prin intermediul unui experiment sau prin experiențe îndelungate” [1, p. 553].

Cu alte cuvinte, nu este clar dacă Mosca face distincție în mod adecvat între matematică, care nu este cunoaștere empirică, și științele fizice/ale naturii, care sunt cunoaștere empirică (deși nu întotdeauna și nu neapărat cunoaștere experimentală: un aspect distinctiv pe care, dimpotrivă, Mosca îl surprinde bine, atunci când face distincția între experiment și experiență, chiar dacă crede apoi în privința caracterului experimental, adică reproductibilității fenomenului, că s-ar referi la toate științele naturii, în timp ce nu este cazul și, în plus, crede că controlul experimental nu este niciodată posibil în științele sociale, în timp ce iarăși nu este așa, întrucât tehnica comparării grupului experimental și grupului de control este uneori aplicabilă și în domeniul științelor sociale) [11, p. 199].

Faptul că Mosca, dorind să stabilească o comparație între știința politică și alte domenii ale cunoașterii, citează împasibil matematica și științele fizice/ale naturii, sugerează că imaginea științei politice ca o cunoaștere empirică îi este străină, din motive lexicale și culturale (el folosește de altfel cuvântul „empirism” ca sinonim al observațiilor comune, greșite, efectuate fără a avea la bază o teorie științifică), chiar dacă în termeni concreți modelul

său al științei este acela al unui set de abordări legitime, construite în temeiul criteriului acordului cu faptele, și, chiar dacă constată că uneori empirismul poate întârzia o criză [1, pp. 553, 1081]. Oricum, indiferent de acest set de limite, indiferent de optimismul naiv de a considera disciplinele naturaliste drept „științe în stare perfectă” [1, p. 198], o serie întreagă de indicații merită să fie luate în considerare.

Să începem prin a observa că Mosca aderă la viziunea antropologică bazată pe paradigma, definită sumar în volumul meu epistemologic drept „paradigmă a naturii umane invariante”, adică idee a unei naturi umane care rămâne în esența sa cea mai profundă, constantă în timp și spațiu, alcătuită așa cum este din pasiuni persistente, negative (după Mosca, în general cele mai numeroase, intense, răspândite) și pozitive [11, pp. 80-82]. În acest sens, autorul nostru este explicit. După ce a remarcat „marele fond uman, care se găsește în toate popoarele și în toate timpurile”, adaugă: „Cei care au călătorit mult, ajung de obicei la părerea că oamenii, în ciuda aparentelor diferențe de cutume și deprinderi, în fond, din punct de vedere psihologic sunt foarte asemănători; cei care au lecturi bogate cu privire la istorie dobândesc o convingere analogică privind diferitele epoci ale civilizației umane: derulând documentele care ne informează cum au simțit, gândit, trăit oamenii din alte vremuri, concluzia la care se ajunge este întotdeauna identică: că ei erau foarte asemănători cu noi” [1, pp. 579, 595].

Este evident că această „asemănare psihologică” – astfel se explică insistența asupra tendințelor „psihologice” – constituie fundalul posibilității identificării „legilor” constanței cu valabilitate spațio-temporală universală. Dacă nu ar fi așa, dacă ar fi prevalat necontestat ceea ce am definit ca fiind „paradigma pluralității antropologice”, adică viziunea unui om care își variază structura psihologică de bază în variațiile spațiale și temporale ale culturilor și mediilor (naturale și sociale), ar dispărea posibi-

litatea expunerii judecăților universale, cu excepția enunțării unei „legi” de principiu care stabilește imposibilitatea enunțării judecăților universale [12].

Faptul că aceleași mari pasiuni persistă și operează în structura psihologică de bază a oamenilor atât de mult, încât se confirmă paradigma naturii umane invariante, nu înseamnă, însă, că pasiunile sunt toate combinate în aceleași proporții, au aceleași intensități și modalități comportamentale similare la toți oamenii. Mai mult, interacțiunea dintre pasiuni și tipuri de organizare socială și politică, dintre pasiuni și instituții își joacă rolul în generarea diferențelor, astfel încât „fiecare națiune, fiecare regiune, fiecare oraș are un anumit tip aparte, nu pretutindeni la fel de determinat și precis, care constă dintr-un complex de idei, credințe, opinii, sentimente, obiceiuri și prejudecăți, care reprezintă pentru fiecare grup al umanității ceea ce trăsăturile feței sunt pentru fiecare individ” [1, p. 579]. Cu alte cuvinte, dacă aderă la paradigma naturii umane invariante, Mosca tinde atunci s-o împace cu paradigma pluralității antropologice. Și concilierea nu este imposibilă, așa cum am subliniat în „Lineamenti di scienza politica. Concepte, probleme, teorii”, în sensul că raportată la viziunea asupra omului, flexibilitatea epistemologiei contemporane permite identificarea diferitelor grade de universalitate antropologică, de la cele mai „determinate” istoric și deci mai reduse (atribuibile unor zone culturale specifice) la cele mai „nedeterminate” istoric și deci mai generale. În condiții de congruență, în această cheie, antropologiile pluralizate ar fi poziționate și explicate ca forme de manifestare, ca modalități plastice de prezentare (în raport cu mediul și timpul) a unei naturi umane profunde, care este universal identificabilă și durabilă. În consecință, antropologiile pluralizate nu ar intra în conflict iremediabil cu efortul de a construi teorii universale: acestea din urmă devin cu atât mai posibile cu cât analiza tinde mai mult să treacă de la formule și modurile (istoricizate) în care sunt exprimate

pasiunile, la structura intrinsecă a bazei pasiunilor înseși [13, p. 36].

În acest joc delicat al echilibrului între universal și particular, între pasiuni și instituții, între diferite combinații de pasiuni la oameni aparte și în raport cu impactul factorilor structurali și culturali, angajamentul științei politice este de a dezvolta cercetarea în parametrii gradelor de generalitate crescândă, cu studiul cazului unic, cu abordarea teoriilor de rază medie, a sistemelor teoretice universale. Și Mosca nu scapă să noteze anumite elemente care contribuie la creșterea posibilităților de a produce judecăți generalizatoare. Unul din elemente se referă la atribuția rolurilor sociale. Cunoaștem că cei care neagă cunoșterea politologică (și în general științele sociale), în definitiv, ajung să nege caracterul poliedric al realității. În fond, orice oportunitate realistă de a exprima reflecții și formula teorii generale se referă în esență și în primul rând la acțiunea intenționată: întrucât „faptul” care constituie obiectul de studiu al cercetării sociale este acțiunea umană, adică un fapt considerat întotdeauna și în orice caz intenționat, având ca rezultat imposibilitatea dezvoltării reflecțiilor sau sistemelor teoretice universale, deoarece există intenții multiple care pot governa fiecare fapt uman. Fără a putea relua aici discuția, desfășurată în altă parte, cu privire la această întrebare [13], mă voi limita să subliniez că Mosca evidențiază pe bună dreptate modul în care, de exemplu, cei care ocupă un anumit rol social tind să aibă comportamente asupra cărora se pot stabili generalizări și previziuni, dincolo de orice diversitate vizând cultura și personalitatea. Prin urmare, „unitatea morală și intelectuală se găsește foarte puternică în comunitățile de oameni, printre care nu există o comunitate specială de sânge și rasă. Să luăm, de exemplu, clerul catolic, care, împrăștiat peste tot, păstrează întotdeauna o uniformitate singulară în credințele sale, în obiceiurile sale intelectuale și morale și, de asemenea, în obișnuințele sale. Fenomenul se observă mai clar în diferite ordine religioase: este cunoscută foarte bine asemănarea de

minune a unui iezuit italian cu un iezuit francez, german sau englez. Multă asemănare se găsește și în tipul militar comun aproape tuturor marilor armate europene” [1, p. 579-580].

Chiar și presiunea circumstanțelor este un factor care depășește cu mult sensul și ponderea simplei intenționalități. Este o temă deosebit de dragă lui Joseph de Maistre (care neagă posibilitatea de a readuce constituțiile politice la intențiile umane), reluată apoi de Saint-Simon, pentru care oamenii, chiar și cei mai puternici, sunt „produsul circumstanțelor” mult mai mult decât al intențiilor lor [2, p. 188], recuperată ulterior de spaniolul José Ortega y Gasset (1883-1955), cu definiția sa concisă, dar efectivă, „eu sunt eu însumi și circumstanța mea” [14, p. 23], reflecția asupra rolului circumstanțelor este prezentă și în opera lui Mosca. Respectiv, „morală rezultă din calități atât de complexe ale sufletului și minții, iar circumstanțele exterioare în care se desfășoară viața umană joacă un atât de mare rol în manifestările sale pozitive și negative, încât este deja un proces destul de dificil pentru a determina dacă un un singur individ ar fi potențial mai moral decât altul; și aceeași judecată devine foarte dificilă atunci când se dorește să o facă față de două societăți, două mase umane compuse din indivizi foarte numeroși” [1, p. 561]. Fără îndoială, circumstanțele pot diferenția, dar pot și omogeniza indivizii și ansamblurile, tot în virtutea logicii puternice a imitației: în ambele cazuri, impactul lor asupra intenționalităților individuale nu poate fi subestimat.

Alte situații care nu se referă la intenții, și într-adevăr adesea antitetice cu acestea, sunt cele care subliniază imposibilitățile.

Alte situații care nu se referă la intenții și de fapt, fiind adesea antitetice cu acestea, sunt cele care subliniază imposibilitățile. După cum scria germanul Max Weber (1864-1920), „o știință empirică nu poate niciodată învăța pe nimeni ceea ce trebuie” (în sens moral), „ci doar ceea ce poate” [15, p. 61]. Cu o notă suplimentară de precauție, Popper rezo-

nează cu acest avertisment, argumentând că tocmai căutarea consecințelor neintenționate ale acțiunilor noastre apropie considerabil științele sociale de științele experimentale ale naturii, deoarece ambele „conduc la formularea unor reguli tehnico-practice cu referință la ceea ce nu putem face” [16, p. 582]. Această afirmație pare a fi o transpunere la nivel aplicativ și existențial a reflecției epistemologice conform căreia „orice teorie științifică „validă” este o interdicție: ea exclude producerea unor lucruri” [16, p. 66]. Ei bine, sunt nenumărate acțiunile pe care oamenii, în ciuda intențiilor lor, sunt incapabili să le ducă la îndeplinire, fie pentru că timpul nu este potrivit, fie din lipsă de mijloace materiale și instrumentale sau din alte motive. Iar considerentele care exprimă astfel de imposibilități (relative sau absolute) au, cu siguranță, un grad însemnat de universalitate, cu mult peste intențiile indivizilor aparte [13, p. 32-33]. În acest punct, indicația lui Mosca este clară. Ea invocă „cunoașterea exactă a legilor care reglementează natura socială a omului; această cunoaștere ne-ar învăța măcar să distingem ceea ce se poate întâmpla de ceea ce nu se poate și nu se va întâmpla niciodată, prevenind astfel irosirea în mod neprofitabil, și chiar dăunător, a multor intenții generoase și a multor voințe bune, în dorința de a atinge grade de perfecțiune socială care nu sunt de atins, și va face, de asemenea, posibilă aplicarea în viața politică a aceleiași metode pe care mintea umană o pune în practică atunci când vrea să stăpânească alte forțe naturale. O metodă care, așa cum s-a menționat deja, constă expres în înțelegerea mecanismului în urma unei observații atente și operarea acțiunii fără a o încălca cu brutalitate vreodată” [1, p. 1081].

Și nu numai. Autorul italian distinge de fapt între imposibilitatea absolută, de nedepășit întotdeauna și pretutindeni, și imposibilitatea relativă, așa cum este adesea cea legată de disponibilitatea mijloacelor, materiale sau instrumentale: dacă ieri nu am avut banii sau cunoștințele necesare pentru a obține rezul-

tatul sigur, mâine voi putea dispune de ceea ce este necesar [1, p. 1081-1082].

Problema și semnificația complexității

După cum se poate observa, gândirea politică a lui Mosca este caracterizată de o epistemologie complexă. Și întrucât complexitatea teoriei și complexitatea realității sunt speculare [13, p. 27], rezultă că însăși noțiunea de complexitate capătă o importanță în drumul reflecțiilor speculative ale autorului nostru. Contrar opiniilor unor colegi ai noștri care sunt mai atenți la știri decât la istorie, conceptul de complexitate socială și societate complexă a apărut nu astăzi. Are, practic, aceeași dată de naștere ca și Revoluția Franceză, așa cum a fost teoretizată explicit și folosită polemic în „Riflessioni sulla rivoluzione francese” de Edmund Burke (1729-1797), publicate în 1790. În această lucrare, eminentul conservator anglo-irlandez deplânge „abstracțiile revoluționare” ale intelectualilor anarhiști, ghidați de o logică de *reductio ad unum*, care tinde să atingă o pretinsă „exelență în simplitate”. Burke, a cărui contribuție la delimitarea epistemologică a științei politice moderne este semnificativă, contrapune acestor teribili simplificali „exelența în complexitate”, dat fiind faptul că societățile umane sunt societăți complexe, Franța este o societate complexă, și cu cât ele obțin amploare, cu atât mai mult dinamica socială se dezvoltă [17, pp. 29-32].

Este clar că o personalitate științifică de talia lui Comte nu putea ignora problema complexității. De fapt, fondatorul sociologiei se concentrează pe subiect, observând în primul rând că fenomenele sociale se deosebesc de fenomenele naturale doar în virtutea complexității lor mai mari, raportate la obiectul studiilor politice, adică umanitatea, cu pasiunile și pulsiunile ei. Și această complexitate superioară, dacă îngreunează cunoașterea legilor care reglementează evenimentele sociale, nu poate constitui deloc o dovadă a absenței lor. Cu certitudine,

odată cu extinderea progresivă a complexității fenomenelor, științele demonstrează din ce în ce mai mult o imperfecțiune în creștere. Totuși, tocmai această complexitate mai mare prezintă un avantaj incontestabil, deoarece „fenomenele diferite, cu cât sunt mai complexe, cu atât devin, în general, mai modificabile” [18, p. 160], chiar dacă nu ar trebui să considerăm că manipulabilitatea discreționară și nelimitată ar putea fi exercitată asupra societății, întrucât până la urmă chiar și în domeniul social ordinea artificială derivată din intervenția noastră se sprijină pe ordinea naturală pe care nu o putem schimba [17, p. 87]: acolo, unde este clar că teoreticianul progresului știe să înțeleagă și să indice limitele dezvoltării, asumându-și și el, printre altele, problema imposibilității.

În ceea ce-l privește pe Mosca - care într-o notă îl citează pe englezul Herbert Spencer (1820-1903), tributar, de altfel, lui Comte pe aceasta și alte filiere – alnierea la maestrul francez este evidentă. „Omul nu creează și nici nu distruge niciuna dintre forțele naturii, dar le poate studia jocul și mișcarea și le poate îndrepta spre folosul său. Așa se întâmplă în agricultură, navigație, mecanică; și tocmai în aceste ramuri de activitate știința modernă a reușit să obțină rezultate aproape miraculoase. Metoda, cu siguranță, nu poate fi diferită când vine vorba de științe sociale; și, de fapt, este aceeași, care a dat până acum rezultate meritorii în economia politică. Cu toate acestea, nu trebuie ascuns că în științele sociale, în general, dificultățile care urmează să fie depășite sunt infinite mai mari, deoarece nu numai complexitatea mai mare a legilor psihologice sau tendințele constante comune ale maselor umane fac anevoioasă determinarea acțiunii acestora, dar este incontestabil și faptul că ar fi mai ușor să observăm ceea ce se desfășoară în jurul nostru, decât faptele, care sunt propria noastră opera. Omul poate studia fenomenele fizicii, chimiei și botanicii mult mai ușor decât propriile sale instincte și pasiuni” [1, pp. 596-597].

Așadar, mai departe, autorul nostru va reitera „complexitatea mai mare a fenomenelor politice” [1, p. 555], pentru a critica, în definitiv, „formulele simpliste, care pretind să explice, printr-o singură cauză, fenomenele foarte complexe” [1, p. 559].

Pasajele citate sunt semnificative din mai multe motive. Voi începe prin a invoca avertismentul englezului John Stuart Mill (1806-1873), potrivit căruia „în cazul fenomenelor politice presupunerea unicității cauzei nu este doar îndepărtată de adevăr, ci este [depărtată] într-o măsură incomensurabilă” [19, p. 875]. Este binecunoscută relația intelectuală dintre Comte și Mill, marcată printr-o puternică influență a primului asupra celui din urmă, chiar dacă și încheiată printr-o ruptură. Și se știe că A. Comte respingea însăși noțiunea de cauză [17, pp. 75-84]. În consecință, Mosca nu pare insensibil la astfel de sugestii. Și încă. În reflecțiile menționate se întrevăde ecoul distincției adoptate de italianul Giambattista Vico (1668-1744) referitor la *certum* și *verum*, dar într-un sens distorsionat față de original, deoarece la Mosca pare mai ușor să se realizeze *verum* cu privire la fenomene naturale, în timp ce, în raport cu fenomenele istorico-sociale, cunoașterea nu ar putea să se bazeze decât pe un *certum* incert, nu atât (sau nu numai) din cauza întârzierii cunoașterii socio-politice, și, mai ales, datorită amintitei complexități superioare a „obiectelor” observate. În sfârșit, al treilea motiv important al problemei în cauză - atât Comte, Mill, dar și Mosca, merg prea departe în plasarea problemei complexității în principal pe arena fenomenelor sociale.

Astăzi, dimpotrivă, știm că tema complexității vizează în mod concret, și la aceleași niveluri cantitative și calitative, și științele fizice, căci de la microbiologie la astrofizică, de la extraordinar de mic la enorm de mare, complexitatea fenomenelor naturale nu este mai puțin pronunțată decât complexitatea fenomenelor sociale [11, p. 76]. Fără îndoială, problema conștiinței de sine rămâne deschisă și, prin urmare, a

istoriei umane, care este și (nu numai) conștiință de sine. În acest sens, se menține dilema pe care o pune distincția lui Vico între *certum* (cunoașterea a ceea ce este în afară de noi, a ceea ce se întâmplă în jurul nostru, cum ar spune Mosca) și *verum* (cunoașterea a ceea ce este opera, expresia, producția și proiecția noastră). Și dacă A. Comte conștientizează acest lucru atât de mult, încât vorbește despre competiția dintre metoda obiectivă și metoda subiectivă, ajungând să stabilească primatul teoretic și practic al moralității ca loc al conștiinței de sine a omului și să considere conștientizarea propriei ființe drept unitate de conștiință [11, p. 104], la Mosca miezul relației dintre subiect și realitatea observată, precum și dintre teorie și fapte, prezintă caracteristici care necesită o aprofundare suplimentară.

Toată lumea va fi observat (iar unora poate și să nu le convină), insistența mea de a compara reflecția epistemologică a profesorului italian cu învățătura lui Saint-Simon și, în primul rând, a lui Comte. Tocmai pentru că Mosca se lasă în mod substanțial și complet absorbit de cultura pozitivistă și, dacă pe de o parte această împrejurare face inevitabilă comparația la care m-am referit, pe de altă parte, matricea pozitivistă a lui Mosca ar putea genera echivocuri și neînțelegeri, conducând la confundarea, de exemplu, a concepțiilor lui Comte cu gândirea multor pozitiviști, a ideilor fondatorului cu (deseori) judecățile banale și deformate rău ale epigonilor neciopliți și adepților superficiali și retardați.

Acum, a venit momentul să relevăm că A. Comte nu participă, dacă se poate de spus așa, la pozitivismul pozitiviștilor, el nu este un pozitivist în maniera multor pozitiviști care au urmat acest făgaș, așa cum i-am cunoscut în perioada respectivă, antrenați în măsurarea craniului pentru a explica în acest temei bunătatea și răul uman, susținători ai preeminenței rolului mediului (natural și social) în calitate de factor determinist necritic, empiriști, la nivelul solului, care nu au reușit să ajungă la dobândirea celei mai

cuprinzătoare epistemologii, postulând, dimpotrivă, o știință, chiar și bazată pe cunoaștere empirică, dar care este - iată distincția - „cunoaștere empirică fără a fi empirică” [11, p. 44], neînchegată în cadrul empirismului ca doctrină filosofică și ca practică investigativă.

Indiscutabil, sugestia „metafizicii” deterministe este prezentă în gândirea comtiană, ar fi de ajuns a invoca aici „marea” lege a progresului uman continuu. Și totuși maestrul francez arată într-una dintre paginile sale importante că îi pasă mai mult de metoda cercetării științifice decât de conținutul specific a ceea ce este încă „legea” centrală a construcției sale sociologice: chiar dacă m-aș fi înșelat în privința „adevăratei legi a marii evoluții umane”, în privința „legei progresului” (și înșelarea s-a produs, ca la toți progresiștii), acest lucru nu ar afecta nicidecum puterea metodei mele pentru „cunoașterea pozitivă a spiritului uman, considerat acum în toate circumstanțele sale necesare” [9, p. 442].

Aceasta-i poziția lui Comte. Și cea a lui Mosca? Să, clarificăm instantaneu câmpul ipotezei „progresiste”, de care gânditorul sicilian este străin: progresul pentru el reprezintă o eventualitate, nu o dezvoltare necesară, iar degradarea și dezintegrarea sunt la fel posibile. Să ne întoarcem mai curând la fâgașul epistemologic. Există, fără îndoială, un viciu de „pozitivism al definitivității”, care-l apasă pe Mosca atunci când vorbește, după cum am văzut, de „adevăruri incontestabile”, și există și o suspiciune de obiectiv în cazul evocării „legilor” care trebuie „descoperite” în urma scrutării experienței [1, p. 603], aproape ca și cum „legile” ar fi mai degrabă intrinseci obiectivității existenței și nu un rezultat al muncii teoretice. Dar, cu aceste rezerve, rămâne că proiectarea de ansamblu a scenariului epistemologic al lui Mosca să evite acele abordări care, preluate sau alimentate de pozitivității primitivi, ar constitui în multe privințe niște impedimente. Tipică, în această ordine de idei, este tema impactului climatei și a rasei asupra simțului moral și

ordinii politice a națiunilor. Subiect recurent în istoria gândirii politice, mai târziu repropus „poate mai decisiv decât oricare altul” (deci, și de Mosca) [1, p. 557], de francezul Charles-Louis de Montesquieu (1689-1755), motivul climatic devine determinist în cazul mai multor adepți păguboși ai pozitivismului. Să facem claritate. După cum a arătat Sergio Cotta (1920-2007), la Montesquieu clima este doar unul dintre numeroșii factori, fizici și morali, de influență asupra vieții sociale [21, pp. 102-103; 22, pp. 15-18]. Prin urmare, accentul critic, exprimat de Mosca asupra acestei chestiuni este excesiv. Dar aici nu este vorba atât de examinarea pertinentei filologice a obiectivelor lui Mosca în privința lui Montesquieu, cât de înțelegerea faptului că prin astfel de critici iese la iveală o viziune epistemologică care respinge căderile în pozitivismul determinist și materialist. Și atunci va fi de subliniat, pentru început, că cei doi părinți nobili ai pozitivismului social, Saint-Simon și Comte, resping abordarea climatică.

Să-l ascultăm pe primul: „Montesquieu spunea că caracterul popoarelor era, în mare parte, un rezultat, un efect al climatei în care trăiau. Montesquieu a greșit, pentru că seriozitatea, severitatea în obiceiuri și forme, a configurat, în toate epocile, caracterul oamenilor cărora le-a revenit rolul de protagonist, și acest caracter s-a manifestat ulterior în Egipt, în Grecia, în Italia ș.a.m.d. S-a mutat de la tropice la gradul cincizeci de latitudine nordică” [2, p. 117].

La rândul său, Comte, a cărui capacitate speculativă și sistematică este mult mai robustă, merge mai departe. De fapt, după ce a reiterat o critică similară la adresa lui Montesquieu [18, p. 130], un gânditor admirat atât de Saint-Simon, cât și de Comte însuși, a mers până acolo încât să schițeze în această direcție, ce anume ar trebui să se înțeleagă prin materialism gnoseologic (și, extins, prin materialism *tout court*). Acesta, explică, cu o puternică intuiție, maestrul constă în elucidarea a ceea ce este superior, în baza a ceea ce este inferior. Este de la

sine înțeles că o atare abordare presupune o ierarhie a științelor, fondată pe un principiu al generalității progresive: biologia este mai generală decât chimia, sociologia este mai generală decât biologia. Dar chiar dacă s-ar presupune că această rigiditate ierarhică este astăzi insolentă din punct de vedere epistemologic și, în orice caz, are o presupuziție antropocentrică, este o evidență că pozitivistul Comte respinge în mod explicit tratarea de tip materialist, astfel încât acei biologi, care „pretind, de exemplu, să explice totul în sociologie prin influențe strict secundare de climă sau rasă” [9, p. 51], merită tocmai dezaprobarea materialismului, în timp ce, dimpotrivă, istoria ar fi testul de turnesol autentic al cunoașterii sociologice și politologice.

Virajele parcursului nostru ne aduc acum înapoi la Mosca. Dezaprobarea pe care o manifestă față de tezele din antropologie organică, politologie și sociologie, înclină spre preeminența datelor rasiale și/sau climatice, a mediului ca factor natural cu prevalență asupra realității istorico-culturale și istorico-instituționale, este continuă, pătrunzătoare, insistență, din acest motiv, printre altele, fiindu-i dedicată o mare parte a capitolului metodologic al lucrării „*Elementi di scienza politica*”. În acest context, este important refuzul lui Mosca de a extinde aplicabilitatea teoriei darwiniste a selecției naturale la istoria umană, menționând că „celebra luptă pentru existență și selecția naturală, care este o consecință a acesteia, așa cum a fost descrisă referitor la plante, animale și oameni sălbatici, nu există în societățile umane, ajunse chiar și într-un stadiu foarte mediocru de civilizație”, pe când în cazul istoriei omenirii trebuie să vorbim nu despre lupta pentru existență, ci despre lupta pentru preeminență, „care este cu adevărat un fapt constant, ce se întâmplă în toate societățile umane, de la cele mai civilizate până la cele abia ieșite din starea sălbatică” [1, pp. 582-583].

Acestea fiind spuse, după ce am invocat [1, p. 595] rolul pe care hazardul îl poate avea și îl are în

evenimentele istorice (dar din perspectivă epistemologică, cazul întâmplător poate să nu nege neapărat modulul determinist, ar putea rămâne în cadrul determinismului, să constituie un accident), alte aspecte sunt oarecum de semnalat. În primul rând, cu cât realitatea este mai complexă, cu atât ea devine mai susceptibilă la intervenția de modificare, rezultând în egală măsură că posibilele „date” inițiale ale ei să se atenueze, iar acest lucru amplifică rolul teoriei ca loc cognitiv în care „legea” este elaborată, sporind, prin urmare, valența „legii”, înțelese mai degrabă ca teoretizare decât ca o abordare pur constatatoare. Pentru Comte acest aspect este foarte clar și, de fapt, conștientizarea complexității realității, potențialul de creștere (în limite) a intervenției modificatoare și extinderea spațiului deducției (procedura de la general la particular) față de momentul inductiv (procedură de la particular la general) manifestă un itinerar constant.

În cazul lui Mosca, el pornește de la această premisă: „un observator calm și echilibrat, care studiază istoria, pricepe imediat că faptele care au importanță socială sunt determinate în parte de pasiuni, instincte și prejudecăți, aproape întotdeauna inconștiente, ale oamenilor, care aproape niciodată nu-și dau seama de urmările practice pe care le vor avea acțiunile lor, parțial datorită intereselor, ce au de obicei un obiectiv imediat și, în definitiv, parțial din cauza a ceea ce oamenii numesc întâmplare” [1, p. 1082].

Din perspectiva acestui avertisment, este o misiune a științei să facă posibilă pentru generația prezentă și pentru cele imediat următoare ceea ce a fost imposibil pentru cele din trecut, adică, crearea unei „adevărate politici științifice”, deși trebuie de adăugat imediat că nu este ușor de a indica, cam când o astfel de politică se va putea impune în calitate de factor activ, capabil să integreze și să modifice ceilalți factori care au determinat până acum cursul evenimentelor umane (pasiuni, interese, șanse). „De fapt, pentru ca un sistem de idei să devină o forță

politică activă el trebuie să modeleze conștiința majorității, cel puțin a clasei conducătoare, și să devină preponderent în determinarea modului lor de a gândi și deci de a simți; or, ideile cu adevărat științifice sunt cele mai puțin potrivite pentru aceasta, pentru că sunt cele mai puțin adaptabile și, prin urmare, se pretează puțin sau deloc pentru stârnirea pasiunilor zilei și satisfacerea imediată a intereselor momentului” [1, pp. 1081-1082].

Nu este deloc sigur că Mosca s-a gândit la regenerarea „vechiului vis” [23, p. XIV], întruchipat în guvernarea înțelepților, filosofilor de ieri, oamenilor de știință de astăzi: este cert că Saint-Simon nu s-a gândit la acest lucru, și nici Comte, etichetând tranșant „pedantocrație” (preluând neologismul sugerat de John Stuart Mill) ipoteza guvernării celor docti, conformă cu „utopia greacă” [6, p. 218], în timp ce invers „adevărata putere teoretică se limitează întotdeauna la a consilia, fără a porunci vreodată» [9, p. 168]. În orice caz, este clar că pentru Mosca dezvoltarea științei politice nu poate decât să reducă spațiul operațional sau oricum credibilitatea demagogilor și diletanților în procesele politice și sociale, contribuind astfel, printre altele, la abordarea mai conștientă a crizelor care afectează societatea.

Avantajele metodei istorice

Am ajuns astfel la rezultatul logic al întregului construct epistemologic moschian, adică la metoda istorică, cea în care trebuie să se producă convergența tuturor contribuțiilor metodologice menționate până acum, în scopul de a asigura depășirea condiției infantile a științelor sociale, în particular, vizând politologia. „Dacă știința politică trebuie să se întemeieze pe studiul și observarea faptelor politice, este necesară întoarcerea la metoda istorică antică” [1, p. 597], dacă știința politică își propune să ajungă la nivelul și dimensiunea pozitivității, dacă dorește să valorifice deplina demnitate a „metodei pozitive” [1,

p. 598], calea nu poate trece decât prin recunoașterea „beneficiilor metodei istorice, preferate de noi” [1, p. 607].

Dar ce înțelegem prin metoda istorică? În 1961, politologul nord-american Robert A. Dahl (1915-2014) a formulat următoarea constatare: „în interesul său de a analiza ceea ce este, politologului behaviorist i-a fost dificil să recurgă în mod sistematic la ceea ce a fost; adică la istorie [...]. În ciuda negărilor și a intențiilor contrare, în această privință mi se pare că nu există nicio îndoială referitor la faptul că actualul conținut al aproape tuturor studiilor care reflectă curentul comportamentist este de natură aistorică. Cu toate acestea, imperfecțiunile unei teorii a fundamentelor politice care nu s-ar baza pe istorie sunt evidente” [24, pp. 71-72]. Dacă cel mai conștient behaviorism a încercat deja să atenueze această deficiență, alte filiere de studiu în domeniul politologic au mers până la repropunerea explicită a unei „metode istorice” sau, așa cum se mai numește, o „metodă istorico-sociologică”. Reperele acestei metode sunt însă controversate și există o dezbatere asupra modului de utilizare a materialului istoric în cadrul acesteia, asupra modului de includere a comparației sincronice și diacronice în acest tip de metodologie, asupra semnificației variabilei „timp”. Nu este necesar să reiterăm aici diferiți pași în care se desfășoară disputa. Ne interesează punctul de vedere al lui Mosca, iar pentru el fundamentul metodei istorice, „justificarea” ei profundă rezidă în depășirea determinismului materialist și, prin urmare, în afirmarea imposibilității de a explica ceea ce este superior în cazul când se recurge la observație și la studiul a ceea ce este inferior. Din această perspectivă, dacă Mosca susține necesitatea revenirii la metoda istorică antică, pentru a căta oară, referința este la Comte.

Acestea - după ce am distins trei moduri în arta generală a observării, și anume, observația pură, experimentarea propriu-zisă, metoda comparativă, care

atestă că metoda dată se dezvoltă în interiorul metodei istorice, tipice pentru științe sociale, stabilind investigația prin filiație și luând în considerare faptul influenței treptate și continue a generațiilor umane una asupra celeilalte. Dar, atenție! În timp ce în domeniul biologic influența părintelui asupra progeneriturii sale se manifestă ca ereditate organică și animală, în domeniul social influența generațiilor una asupra alteia se exprimă în educație morală, tradiție (*traditio*, transmitere) spirituală și culturală. Iată, deci, istoria umană în calitate de diferențiator logic și metodologic al cercetării sociale, în distincția sa precisă față de cercetarea biologică [17, pp. 84-85].

Mosca rămâne pe linia coerenței acestei poziții. În primul rând, el subliniază importanța comparației pentru a extrage din istorie și prin intermediul istoriei afinitățile și diferențele, și apoi nu numai că dezaproabă ideea studiului societăților animale considerat ca fiind propedeutic în cadrul studiului societăților umane, dar și consideră că tendința de a se concentra cu atenție aparte asupra celor mai simple și primitive organisme politice, adică celor ale triburilor sălbatice, nu pare a fi cea mai potrivită pentru a furniza materiale solide științelor sociale și politologiei în special.

Firește, este posibilă discuția asupra faptului, dacă, într-adevăr, „într-un grup primitiv, într-un trib de cincizeci sau o sută de indivizi, problema politicii aproape că n-ar exista și deci n-ar putea fi studiată” [1, p. 605]. Poate că politicul în calitate de categorie ar fi deja în inițiere, chiar dacă anumite modalități structurale și funcționale ale politicii lipsesc în mod evident sau sunt drastic elementare. Dar adevărul e că Mosca are printre țintele sale polemice ideea că inferiorul îl poate explica pe superiorul său, mai ales când această idee se conjugă cu alta, care postulează elucidarea de ordin biologic-naturalist a realității istorico-sociale. De exemplu, este foarte ușor de explicat monarhia într-un trib primitiv, în care cel mai puternic și mai viclean bărbat se impune cu ușurință în fața puținilor

săi acoliți. Dar în realitate, nu putem înțelege prin societate o aglomerare de câteva familii, ci, dimpotrivă, ceea ce se numește în mod obișnuit o națiune, un popor, un stat. Acum, acestea fiind spuse, sunt necesare multe alte elemente pentru a ne putea da seama de instaurarea instituției monarhice în societățile de milioane de indivizi. În același timp, este ușor de înțeles, cum câteva zeci și chiar câteva sute de indivizi, care locuiesc împreună, rămânând izolați moral, dacă nu material, de restul lumii, reprezentând o anumită singularitate morală și având un sentiment vivace al tribului și al familiei. Dar înțelegerea acestui lucru ne ajută foarte puțin atunci când vine vorba de a explica de ce o identitate morală, un intens sentiment național, există în aglomerările umane de zeci și uneori sute de milioane de oameni.

Să tragem concluziile. „Se spune că studiul unor entități politice minuscule este foarte util, pentru că în ele se găsesc în embrion toate acele organe sociale care apoi se dezvoltă treptat în societăți mai mari și mai avansate și se consideră că este mult mai ușor de examinat mecanismul lor atunci, când respectivele organe sunt rudimentare, mai degrabă decât atunci când devin complexe. Dar comparația, acum atât de frecventă, între organizarea societăților umane și cea a ființelor din regnul animal nu credem să fi fost niciodată mai puțin potrivită și mai puțin oportună decât în acest caz” [1, p. 606].

Metoda istorică, de fapt, este altceva. În această ordine de idei, dacă la Comte există o antinomie între lectura istoriei umane în cheia privilegierii metodologice a influenței superiorului asupra celui inferior și presupunerea progresivă (evoluționistă), care afirmă în schimb prezența în embrion a tuturor elementelor constitutive ale organismului social uman deja în etapa inițială [6, pp. 110-112], la Mosca recurgerea la fapte istorice ca dovadă a coroborării și infirmării presupunerilor teoretice ale științei politice este mai puțin legată de o presupunere „metafizică” și, prin urmare, se poate desfășura mai liber.

Referințe bibliografice

1. MOSCA, G. *Scritti politici* / a cura di G. Sola. Torino: UTET, 1982.
2. De SAINT-SIMON, C. H. *Oeuvres Choiesies*. Vol. II. Bruxelles: Van Meenen, 1859.
3. DUVERGER, M. *Méthodes de la science politique*. Paris: PUF, 1959.
4. YOUNG, O. R. *Prospettive d'analisi in scienza politica*. Bologna: Il Mulino, 1972.
5. De SAINT-SIMON, C. H. *L'industrie* (1816-1818). In: *Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*. Vol. XVIII. Paris: Dentu et Leroux, 1865-1878.
6. FISICHELLA, D. *Crisi della politica e governo dei produttori*. Roma: Carocci, 2007.
7. De BONALD, L. *La costituzione come esistenza. Osservazioni sull'opera di Madame de Staël sulla Rivoluzione*. Roma: Settimo Sigillo, 1985.
8. MOSCA, G. *Storia delle dottrine politiche*. Bari: Laterza, 1964.
9. COMTE, A. *Système de politique positive*. Vol. I. Paris: Crès, 1912.
10. De MAISTRE, J. *Saggio sul principio generatore delle costituzioni politiche e delle altre istituzioni umane*. Milano: Scheiwiller, 1975.
11. FISICHELLA, D. *Epistemologia e scienza politica*. Roma: Nuova Italia Scientifica, 1994.
12. FISICHELLA, D. *Știința politică. Probleme, con-*
cepte, teorii / Trad. din limba italiană în limba română de Victor Moraru. Iași: Polirom, 2007.
13. FISICHELLA, D. *Lineamenti di scienza politica. Concetti, problemi, teorie*. Roma: Carocci, 2012.
14. ORTEGA y GASSET, J. *Scritti politici* / a cura di L. Pellicani e A. Cavicchia Scalamonti. Torino: UTET, 1979.
15. WEBER, M. *Il metodo delle scienze storico-soci-ali*. Trad. it. Torino: Einaudi, 1966.
16. POPPER, K. R. *Congetture e confutazioni*. Trad. it. Bologna: Il Mulino, 1972.
17. FISICHELLA, D. *Autorità e libertà. Momenti di storia delle idee*. Roma: Carocci, 2012.
18. COMTE, A. *Cours de philosophie positive*. Vol. IV. Paris: Schleicher Frères, 1908.
19. MILL, J. S. *Sistema di logica*. Trad. it. Roma: Ubaldini, 1968.
20. THOMAS, D. *Naturalismo e scienza sociale*. Trad. it. Bologna: Il Mulino, 1982.
21. COTTA, S. *Montesquieu e la scienza della società*. Torino: Giappichelli, 1953.
22. FISICHELLA, D. *Montesquieu e il governo moderato*. Roma: Carocci, 2010.
23. BOBBIO, N. *Introduzione*. In: G. Mosca. *La classe politica*. Bari: Laterza, 1966
24. DAHL, R. A. *L'approccio comportamentista nella scienza politica*. Trad. it. In: G. Sartori (a cura di). *Antologia di scienza politica*. Bologna: Il Mulino, 1970.